КЕЧӘ ИШЫГЛАР ЈАНАР...

МӘ'НӘВИ САФЛЫГЛА ЈАШАДЫГЧА...

Гочаман јазычы Әбүлһәсәнлә көрүшә кедәндә суалларымы габагчадан һазырламышдым. Јол боју дүшүнүрдүм ки, онунла илк дәфә һарада, нечә көрүшмүшәм. Мүһарибәдән сонракы илк илләрдә мүталиә етдијим «Аталар вә оғуллар» адлы кичик повестдәки һадисәләр јадыма дүшдү. О вахткы тәәссүрат о гәдәр күчлү иди ки, әсәрин тә'сирини һеч заман унуда билмирәм. Сонралар тәләбәлик илләриндә дә повести тәкрар охудум. Әсәрин зәнкин һәјат мүшаһидәләриндән доғдуғуну, тәбии ,инандырычы олдуғуну бүтүн ајдынлығы илә көрдүм. Һисс олунурду ки, бу повест вә һекајәләри јазан јазычы мүһарибәдә иштирак едиб. Чүнки белә әсәрләри јалныз о дәһшәтләри көзләри илә көрмүш бир адам јаза биләрди.

Јазычы Әбүлһәсәнлә илк танышлығымын тарихи беләдир. Бу, әтәри, али бир танышлыг олмады. Сонра башга әсәрләрини охудум, јазычы илә бу күнә гәдәр давам едән танышлыг башланды.

Бу сәтирләри јазанда, илк дәфә чәкинә-чәкинә, Јазычылар Иттифагынын бинасына јахынлашдығымы, танымадығым бир адамдан: «Мәни Натәван клубуна бурахарлармы?» дејә сорушдуғуму, онун меһрибанлыгла: «Бурахарлар, оғлум, бурахарлар» дедијини, мәни сөһбәтә тутуб өзү илә јухарыја, үчүнчү мәртәбәјә гәдәр апардығыны хатырладым. Сонралар билдим ки, һәмин меһрибан адам әсәрләрини севә-севә охудуғум јазычы Әбүлһәсән имиш.

Она верәчәјим суаллара габагчадан бахаркән, «нечә ишләјирсиниз» чүмләсини поздум. Чүнки нечә ишләдијинин шәхсән шаһиди олмушдум: Шүвәландакы јарадычылыг евиндә икинчи мәртәбәдә, узун, шүшәбәндли дәһлиздәки балача отаглардан бириндә галырды. Сүбһ тездән дәнизә кедәркән, Әбүлһәсән мүәллимин отағынын јанындан кечирдим. Һәр дәфә дә ону маса архасында көрүрдүм. Һәр сәһәр... дүз икиүч саат беләчә тәрпәнмәдән, фикир-хәјал ичиндә јазыб-позурду. Сонра бүтүн күнү бизим арамызда олурду. Сөһбәт едир, нәрд ојнајыр, зарафатлашырды. Бә'зиләри һәтта «Әбүлһәсән романыны нә вахт јазыр» дејә тәәччүбләнирдиләр. Бир дә ахшам сакитчә өз отағына чәкилирди.

О вахт «Утанчаг» повестини јазырды. Бүтүн күнү гәһрәманлары илә јашајырды. Һәрдән әсәр һаггында данышырды: «Мәнчә утанчаглығын һәм јахшы, һәм дә пис чәһәтләри вар. Москвада чыхан китабларын бириндә белә бир һадисә илә таныш олмушам; ики гыз, ики мүәллимә гуш дамы кими бапбалача отагда јашајыр. О гәдәр утанчагмышлар ки, ев алмаг үчүн һеч јана мурачиәт еләмирләр. Беләликлә дә өмүрләринин ахырына кими орадача галырлар. Бу јерсиз, мә'насыз утанчаглыгдыр. Белә утанчаг оғлан вә гызлар бизим Азәрбајчанда да чохдур. Одур ки, јерсиз утанчаглығын әлејһинә повест јазмаг фикринә дүшдүм. Адыны да белә гојачағам». «Утанчаг». Биринчи вариант һазырдыр. Инди әлавәләр вә ихтисарлар едирәм».

Јенә суаллара бахдым: «Мүһарибә» мөвзусунда јазан јазычыларын јарадычылығына мүнасибәтиниз?».

Бу һагда онунла бир нечә дәфә сөһбәтимиз олмушду. Әбүлһәсән мүәллим дејирди: «Мүһарибәдән јазан јазычыларын јарадычылығыны һәмишә изләмишәм. Тарихи һәгигәтә садиг галан әсәрләр хошума кәлир. Чүнки онлар һәр чүр ујдурмадан, сүн'иликдән узагдыр. Бу чәһәтдән А. Фадејевин «Кәнч гвардија», Анри Барбүсүн «Од» романларыны чох севирәм. «Мүһарибә» романыны јаздығым заман мән дә һәмин чәһәтләрә хүсуси әһәмијјәт вермишәм. Севастопол һадисәләриндә иштирак еләсәм дә, јенә бир сыра тарихи сәнәдләрдән истифадә етмишәм. Чәсарәтлә дејә биләрәм ки, бунун анчаг хејри олмушдур. И. С. Серкејев—Сенскинин Севастопол дөјүшләриндән бәһс едән «Севастопол күнләри» романы исә столүстү китабыма чеврилмишдир. Мүһарибәдән јазан јазычылар арасында М. Шолоховун, Һемингуејин, Ремаркын, И. Еренбургун, К. Симоновун әсәрләрини һәвәслә мүталиә едирәм.

Сон вахтлар Јури Бондаревин «Исти гар» вә «Саһил» кими көзәл романларыны, В. Богомоловун «Зосја» вә «Иван» кими мараглы повестләрини охумушам. Бу әсәрләр дә мүһарибәдән бәһс едир, онлардакы тәзә нәфәс күчлүдүр.

Бир һалда ки, сөһбәт «Мүһарибә»дән дүшдү, бу әсәрин тәкчә Әбүлһәсәнин јарадычылығында јох, бүтүн Азәрбајчан Совет әдәбијјатындакы мөвгејини гејд етмәмәк олмаз. Роман мејдана чыхаркән әдәби мүһитә бир чанланма кәтирди. Мүбаһисәләр башланды. Далбадал охучу мәктублары кәлирди. Бүтүн бунлар көстәрирди ки, «Мүһарибә» ади әсәр дејилдир. Јазычы тәрәфиндән дујулмуш, јашанмыш һәјатын чанлы лөвһәләрини әкс етдирән, бир-бириндән мараглы епизодлары олан роман—епопејадыр.

Романын јени китабы һәр дәфә журналда чап олунаркән, ону һәм марагла, һәм дә бир аз горху һисси илә охујурдуг. Горхурдуг ки, јени китаб әввәлки бир чох һадисә вә епизодларын бу вә ја дикәр шәкилдә тәкрары олсун. Анчаг һәр јени китаб јазычынын сәнәткарлыг сәриштәсини, јени јарадычылыг наилијјәтләрини нүмајиш етдирирди.

«Мүһарибә» тәбии әсәрдир. Үмумијјәтлә, Әбүлһәсән тәбии јазычыдыр. Һәјатын ән дәрин гатларына нүфуз етмәк онун јарадычылығынын әсас чәһәтләриндәндир.

Кәнддән, һәјатын кур гучағындан чыхыб кәлән, мүһарибә кими ағыр, чәтин бир һәјатла үзләшән јазычы һеч вахт өз мүшаһидәләриндән, ахтарышларындан галмајыб. Бир нечә һекајәсини одуналовун гучағында јаратмасы буна чанлы сүбутдур.

«Мүһарибә» романынын баш гәһрәманы Кәјан Һачыјев халгымызын икид оғлу кими хатирәмиздә јашајыр. Бизә елә кәлир ки, белә бир инсан доғурдан да олмуш, гәһрәманлыг көстәрмишдир. Нәдәнсә, бу сурәтлә әлагәдар «Кәнч гвардија»дакы партија ишчиләрини, «Дириләр вә өлүләр»дәки Синсову, «Саһил»дәки Кијажкону хатырлајырам. Онлары бирләшдирән үмуми чәһәтләр чохдур; бу сурәтләрин һәр бири мүбариздир, принсипиалдыр, дөнмәздир, чәсарәтлидир- халга вә партијаја сәдагәтлидир.

Әбүлһәсән «Мүһарибә» романыны битирсә дә, она гајытмагдан, әлавәләр етмәкдән, ону тәкмилләшдирмәкдән чәкинмир. Севастопол вурушмалары илә әлагәдар һәр һансы јени мә'лумат јазычынын нәзәриндән гачмыр. О саг галмыш Севастопол гәһрәманлары илә инди дә әлагә сахлајыр, көрүшүр, мәктублашыр.

Јазычыја мүһарибә илә баглы хатирәләри һаггында верәчәјим суалы да «сијаһы»дан поздум. Чүнки «Улдуз» журналында онун «Севастопол күнләри »адлы олдугча мараглы вә тә'сирли бир хатирәсини охумушдум. Бу јазычынын мүһарибә дөврүндәки һәјаты һаггында там олмаса да, мүәјјән тәсәввүр јарадыр. Һәм дә бу хатирәләр көстәрир ки, Әбүлһәсән мүәллим јенә мүһарибә мөвзусунда бәдии әсәр јаза биләр. Чүнки онун бу мөвзуда кифајәт гәдәр һәјат материалы вар.

Јазычы Севастополла әлагәдар јазмадығы, ара-сыра чаванлара данышдығы хатирәләрини һәләлик синәсиндә кәздирир. Чохлу гејд дәфтәри вар. Онлары тез-тез вәрәгләмәји севир. Нә вахтса бу хатирәләр тәзә әсәрләрә чевриләчәк.

— Әбүлһәсән мүәллим, «ЗИС—101» романынызын талеји мәни марагландырыр.

— Чырыб атмышам.

— Нә үчүн? Бөјүк бир романы чырыб атмаға нечә әлиниз кәлди?

— Роман о гәдәр дә бөјүк дејилди. Алты, једди чап вәрәги һәчминдә оларды. Бир күн ону «Ингилаб вә мәдәнијјәт» журналынын редактору Мәммәд Арифә вердим. Ариф охујуб өз фикрини билдирди. Јахшы чәһәтләри илә јанашы, нөгсанларыны да көстәрди. Сонра башгалары да әсәри охудулар. Романын сон һиссәләри һаггында мүбаһисә гопду. Мән дә онлары дүзәлтмәк истәмәдим. Елә билдим ки, бу гејри-мүмкүндүр. Чырыб атдым.

Сөз классик јазычыларымыздан дүшәндә Әбүлһәсән мүәллим һәвәслә данышмаға башлады:

— Ә. Һагвердијевин јарадычылығыны чох севирәм. Онунла бир нечә дәфә көрүшмүшәм. Сон дәрәчә садә, мәзәли вә јүксәк сәвијјәли бир зијалы иди. Бүтүн әсәрләрини охумушам. «Маралларым» даһијанә әсәрдир. Сејид Һүсејнин һекајәләрини дә чох севирәм. О, әсил мә'нада һекајә устасы иди.

— Јәгин ки, «Мүһарибә» романыны битирдикдән сонра јени бир әсәр јазмаг сизә чәтин кәлирди?

— Еләдир. Романы битирдикдән сонра мәнә елә кәлирди ки, даһа һеч нә јазмајачағам. Мөвзуларым түкәниб. Анчаг охучуја нә исә јени бир әсәр вермәк лазым иди. Мәс'улијјәт һисси мәндә һәр ан күчләнирди. Дөвр үчүн лазым олан бир мөвзудан әсәр јазмаг гәрарына кәлдим. «Тамаша гарынын нәвәләри» белә јаранды.

— Әбүлһәсән мүәллим, сон илләр јаздығыныз «Сәдагәт» романында Фитатын Әһмәдкилә кәлмәси сүн'и көрүнмүрмү?

— Гәтијјән. Мән бу епизоду гәсдән белә вермишәм. Чүнки бә'зи гызларымызын, кәлинләримизин мүтилијинә, әталәтинә, әдаләтсизликлә барышмаларына дөзә билмирәм. «Утанчаг» повестиндә дә белә һәрәкәт етмишәм.

Фүрсәтдән истифадә едиб јазы столунун үстүндәки әлјазмаја ишарә илә сорушурам:

— Јәгин тәзә әсәриниздир?

— Бәли, тәзә роман јазмаға башламышам; В. И. Ленин адына тохучулуг комбинатындан, онун кечиб кәлдији тарихи јолдан бәһс едир. Чәтин вә мәс'улијјәтли мөвзудур. Һәм дә мараглыдыр. Хејли мүддәтдир материал топлајырам. Елә мараглы, елә мә'налы һадисәләрлә, фактларла таныш олурам ки, кечә-күндүз онларын хәјалы илә јашајырам.

Вахтилә комбинатда ишләмиш, инди исә истираһәтдә олан әмәк ветеранлары илә көрүшләрим мәнә чох шеј верир. Доғурдан да, һәјат бәдии әсәр үчүн ән көзәл материалдыр. Ону дүзкүн вә дәгиг өјрәнмәк һәр јазычынын мүгәддәс вәзифәсидир.

Јенә роман! Һәгигәтән Әбүлһәсән мүәллим роман жанрында бөјүк мүвәффәгијјәт газаныб. Һекајәләри, очеркләри олса да, һамы ону бир романчы кими танıјыр. Онун ады да, шөһрәти дә, һәјат идеалы да бу жанрла бағлыдыр.

Бәли, суалларымы гуртарырам. Сәнәткарла көрүшүб ајрылырам. Јахшы ки, мәгсәдими билмир. Чүнки јанына һекајәләрими охумаг адыјла кәлмишдим. Бу суалларымы да, күјә, елә белә, сөзарасы вермишдим. Она көрә дә гәзет сәһифәсиндә бу мүсаһибәни көрмәк јәгин ки, Әбүлһәсән мүәллим үчүн көзләнилмәз олачаг.

Тофиг МАҺМУД